

Хрест на Сатурні // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – № 176. – С. 3-55; Хома А. Репетитор: Роман. – Л., 2002; Шкляр В. Ключ: Роман. – К., 1999; Яворівський В.О. Перед тим, як жити: Повісті, новели, оповідання. – К., 2001.

А. А. Калетнік, асп.

ЗУМОВЛЕНІСТЬ ПРОДУКТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ТВОРЕННЯ НЕОКЛАСИЧНОЇ НЕОЛОГІЇ "ПОЛЕМ КУЛЬТУРИ"

У статті розглянуто мотивацію домінантних моделей авторської неології неокласичної полем культури, визначено понятійний зміст категорії "поле культури" в лінгвістиці.

The article is devoted to the problem of examination of motivation of author's neoclassical neology chief models by the cultural field, and determination of conceptual content of the category "cultural field" in the linguistics

Зумовленість продуктивних моделей творення неокласичної неології "полем культури"

У статті розглянуто мотивацію домінантних моделей авторської неокласичної неології полем культури, визначено понятійний зміст категорії "поле культури" в лінгвістиці.

Вербалізована художня свідомість співвідносна, як відомо, з семіозисом культури. Доведеність перспективи аналізу поетичної мови, що виконує в культурі особливі функції, в контексті зумовленостей "полем культури" дістає в сучасному мовознавстві нову аргументацію. Позиція Ю.С. Степанова щодо трьох вимірів мови – семантичного, синтаксичного і прагматичного¹ – дозволяє об'єднати лінгвістичну доказовість із семіотичними підходами, а отже зрозуміти мову, її внутрішній розвиток як результат взаємозалежностей феномена мови і феномена людської культури, її простору і функціональних можливостей.

Водночас поняття *культура* є однією зі складних категорій гуманітарних наук. На думку Ю.С. Степанова, існує багато дефініцій цього поняття, залежних від наукової спрямованості авторів – соціологічної, функціональної, еволюціоністської тощо². Сам дослідник інтерпретує понятійну сутність культури як "сукупність концептів і відношень між ними, що виражаються в різних "рядах" (передусім в "еволюційних семіотичних рядах", а також у

"парадигмах", "стилях", "ізогlossen", "рангах", "константах" тощо)"³. А отже, незалежно від конкретного термінологічного наповнення наведених термінів можна зробити висновок про певну структурованість культури як її універсальну характеристику.

Відомо, що поняття *поле* було запозичене з фізики (пор. *магнітне поле*, *гравітаційне поле* тощо) і введене в мовознавство Й. Тріром і Г. Іпсеном, де поступово набуло термінологічного статусу: поле – "це сукупність мовних (головним чином лексичних) одиниць, об'єднаних спільністю змісту". Поряд із цим як синоніми традиційно вживаються також визначення *група* (лексико-семантична група, тематична група та ін.), *парадигма* (лексико-семантична, синтаксична парадигма тощо)⁴.

Коли йдеться про визначену нами проблематику, можна за аналогією визначитися, що *поле культури* (зрозуміло, що йдеться про духовну культуру) – це сукупність відображених у формах суспільної свідомості феноменів, у яких представлені об'єднані, спільні за змістом фрагменти цілісної культури. Для неокласиків у цьому полі культури домінують поетичні надбання минулих епох, інструментально вербалізовані в тексті, що є ідентичним національній культурі.

Ще В. фон Гумбольдт, створюючи діяльнісно-енергетичну концепцію мови, аргументував здатність кожної мови мати свою "внутрішню форму", специфічну структуру, тобто граматичний лад і властиві йому способи словотворення, що зумовлені, на думку вченого, "самобутністю народного духу". Для В. фон Гумбольдта названий підхід дозволив визначити мову як орган, що формує думку. Мова водночас, за В. фон Гумбольдтом, залежить від особливостей мислення. Таким чином, вербалізований національно самобутній світогляд виявляється, на думку вченого, у специфічній картині світу, а здатність оволодіти іншими мовами є можливістю розширити "діапазон людського існування", заглиблення через "мовний світогляд" у картину світу іншого народу.

Поле культури, знаковою характеристикою якого є мова, досліджується в різних аспектах і різних понятійних відповідниках постгумбольдтіанською наукою. Так, неогумбольдтіанська школа (передусім Е. Кассіерер) зосереджує увагу насамперед на символічних універсумах, а мова (як і міф, мистецтво, релігія) розглядається як частини цього універсуму, складники символічної сітки, складної тканини людського досвіду. За Е. Кассіерером, людина настільки

заглиблена в мовні форми, художні образи, міфічні символи чи релігійні ритуали, що нездатна нічого бачити і знати без цього створеного нею ж посередника. Мова, її творча субстанція (формалізованим знаком якої є здатність до словотворення – А.К.) аналізуються Е. Кассіером в розрізненні концептуальної та емоційної форми, й навіть більше, дослідник обґрунтовує паралельність існування наукової, логічної мови й мови поетичної уяви. В акцентуації здатності символічних мовних форм втілити багатство й різноманітність людської культури справедливо бачить дослідник "шлях цивілізації"⁵.

Зауважимо, що мовні форми інтелектуального синтезу, які позначають "шлях цивілізації", творяться у процесі формування свідомістю нових "об'єктів", своєрідних логічних і символічних новотворів. Е. Кассіер твердить (і сучасне мовознавство широко звертається до цієї тези), що критика мови й мовних форм мислення стає інтегральним складником глибокого наукового і філософського мислення.

Саме у Е. Кассієра неогумбольдтіанська лінгвістична школа запозичила фундаментальний принцип, спираючись на який обґрунтовується ідея символічного представлення пізнання за допомогою мови, в мові і мовою зумовленого. Відповідно, неогумбольдтіанці логічно аргументують позицію, коли наукове спостереження зосереджується на творчій активності мови як символічної форми, що представляє світ як "картинну" цілісність, тобто "поле культури". Додамо, цілісність рухливу, зосереджену в "мовному світобаченні", і навіть більше, засновану на уявленні про лексичний спосіб категоризації світу (за Е. Сепіром і Уорфом) і виявленні синтаксичного компоненту категоризації (за Вайсгербером). Інше коло важливих проблем в аналізі взаємозалежностей мови й культури вирішують неогегельянці (Б. Кроче, К. Фосслер, Л. Шпітцер, Е. Лерх, Х. Хацвельд та ін.). Створивши своєрідну "культурологію мови" (праці К. Фосслера "Культура Франції у дзеркалі її мовного розвитку", "Дух і культура в мові", "Мова як творчість і розвиток" та ін.), неогегельянці зосередилися на спробі інтерпретувати саму мову як вияв культури й передусім її внутрішніх сутностей.

К. Фосслер визначив, зокрема, актуальну, на наш погляд, і недостатньо розроблену в сучасній лінгвістиці проблему дослідження історії мови в її взаємозалежності з культурою певної історичної

доби. Як справедливо твердить К. Фосслер, розвиток мови, її історія безпосередньо залежать від світу, в якому "живе" мова, а "сучасність є місцем, де мова й життя зустрічаються одне із одним, і кожне сповнене життя слововживання є, відповідно, сучасним слововживанням. У філософському розумінні слова дослідник мови завжди має справу тільки з мовою сучасності як єдиною, що існує"⁶.

Таким чином, зосередженість дослідника на питанні зумовленості продуктивності моделей творення неології "полем культури" не може залишитися в колі формально визначеної лінгвістикою словотвірної проблематики. Антропологічний зміст сучасного мовознавства підкреслюють практично всі лінгвісти, переформулюючи принципи аналізу з абстрактно-теоретичних на концептуальні, звернені до синтезу гуманітарного знання. Щодо дослідження неокласичної неології, її сутність не можна пояснити лише формальними характеристиками новотворів чи їх частотністю.

Художня практика неокласиків гармонізує з естетичними ідеалами творців цього напрямку й повною мірою корелюється як із ідеями попередників, так і сучасника митців - видатного герменевтика Й. Хейзинги. Неокласики, як і Й. Хейзинга, ідеали культури усвідомлювали як вищу цінність, надособистісну, усвідомлювану розумом, морально-естетичним почуттям, універсальну й водночас віднесену до історико-цивілізаційних феноменів. Якщо Й. Хейзинга з позицій логічної абстракції обґрунтовував необхідність практичної орієнтації історико-культурного процесу й усвідомлював суперечності соціального буття, а також необхідність пошуку естетичного регулятора суспільного й індивідуального існування, то неокласики повною мірою відчули соціальний утилітаризм, який позбавляє особистість творчих перспектив, руйнуючи "поле культури".

Дозволимо собі висловити думку, що неодноразово підкреслювана настороженість неокласиків щодо нових, "революційних" форм слова, досить гострі зауваги на адресу поетів, заглиблених у словесне верифікаторство, врешті літературна практика, що виходила за межі поезії – все це свідчить про глибинне розуміння неокласиками необхідності зберегти поле класичної культури. На зламі історико-соціальних епох, в добу політичних потрясінь найбільш вразливою, як відомо, є культура.

Словесна культура потрактовується неокласиками як універсальний загальнолюдський довершений ідеал. Водночас

українська словесна культура є явищем унікальним, неповторним, яке відбиває іманентно властиві йому естетичні сутності й корелюється з усталеними культурними формами та патернами. Таким чином, конфігурації культурного росту (за А. Крьобером) формалізуються передусім у нових смислах явищ (семантична неологія), нових поєднаннях раніше осібного або несполучуваного (синтаксична неологія) і врешті – називанні нового, ще неназваного (прагматика).

Тому в неокласичній рецепції визначальною є культурна тріада *античність – Європа – Україна*. І якщо перші дві координати (світові взірці художньої довершеності) визначають джерело образної мотивації, то третя координата визначає царину творчого застосування світових зразків.

Разом із тим на рівні мовних (і не тільки мовних) особливостей неокласиків не знайдемо прямого запозичення або прямого наслідування класичних взірців – ідеться лише про творчу рецепцію. У плані словотвірного впливу поля культури на неологію неокласиків можна визначити дві основні риси – композитний словотвір (понад 400 одиниць, тобто дві третини дослідницької вибірки) та лексико-семантичний. Обсяг неологізмів останнього типу в неокласиків помітно менший (52 одиниці у вибірці), проте в цьому матеріалі виявляються цікаві ідіолектні особливості, що дозволяють говорити про лексико-семантичний словотвір як характерну ознаку неокласичної поезії.

Щодо композитного словотвору, то передусім епітети такого типу є надзвичайно характерною ознакою античної літератури, звідки ця особливість проникає також у пізнішу європейську художню літературу. Проте аналізувати відповідну неокласичну лексику з погляду суто словотвірного, маючи на увазі їх текстово-образотворчу роль, видається невдячним завданням: ця лексика розшаровується на різні змістові класи, які доцільніше розглядати у функціональному плані.

Аналіз зумовленості продуктивних моделей творення неологізмів полем культури розгортається в лінгвістиці в дослідницькому контексті ідей про взаємозалежність ієрархічно вибудованих мовних структур (їх одиниць), в яких можна спостерегти більш зовнішні, поверхневі і більш глибинні, змістові, тобто семантичні елементи. На думку Е. Сепіра, що є актуалізованою в сучасній науці, саме елементи другого типу найбільше

відповідають за формування особливостей мовної структури і саме ці елементи мають передусім аналізуватися в типологічних і функціональних класифікаціях. І навіть більше, в лінгвістичних узагальненнях Е. Сепіра взагалі не задовольняє формальний "поділ мов на ізольовані, афіксальні й символічні", тому що така диференціація "занадто акцентує увагу на зовнішньому технічному представленні"⁷. Зауважимо, зовнішньому щодо семантики слова, тобто формі, граматичній реалізації структури слова, а не його значеннєвих інтенцій.

Відповідно, в основу класифікації європейського лінгвіста-інтелектуала покладено семантичний принцип, що, на нашу думку, відбиває ситуацію в новітньому мовознавстві. На семантичній домінанті вибудовується Е. Сепіром розрізнення чотирьох типів граматичних значень: конкретні, дериваційні, конкретно-реляційні та власне реляційні. Дериваційні (в межах названого поділу і заявленої нами проблематики) пов'язуються з модифікацією конкретних значень, що логічно вказує як на понятійно-термінологічну кореляцію понять "деривація" – "модифікація значення", так і на їх пряму залежність. В українській дериватології, як відомо, названий аспект є проблематикою лексико-семантичної неології, найбільш аргументованої у працях О.О. Тараненка та його учнів.

Таким чином, артикулюється думка, узгоджена з узагальненнями про мовні зміни, що є не хаотичними, а пов'язаними з внутрішньою (тобто семантичною – А.К.) структурою мови. А отже формалізація неології, з погляду заявленої нами проблеми, є лише зовнішнім виявом глибинного, семантичного руху слова.

Відтак, не представлене у граматично-формалізованих формах слово не є статичним: його глибинний рух може бути виявленим контекстно символічно чи синтагматично. А отже, зрозумівши внутрішню структуру мови та її культурно-соціальний комунікативний контекст, ми можемо пояснити і механізми змін та аргументувати ідентифікаційні критерії, за якими вибудовуються домінантні моделі авторської неології.

Від неологічних домінант значною мірою залежить цілісність авторської ідіостилістичної системи і можливість її "прочитання".

"Ідіостилістична система, – на думку Л.І. Шевченко, – як і будь-яка цілісна функціонуюча субстанція мови, формується внаслідок взаємодії екста- та інтралінгвістичних факторів. І якщо обґрунтування функціональних критеріїв стилів спирається на

комплекс абстрагованих ознак, то в разі аналізу специфічних характеристик авторського стилю мова йде про екстралінгвістичні контексти мотивації, добору та функціонування мовних одиниць: культурно-історична й соціально-політична зумовленість авторського світогляду контамінує з психотипом художнього слова"⁸.

Коли йдеться про узагальнення дослідницької позиції, то метафорично неокласиків можна назвати "останніми могіканами", які в добу історичних потрясінь і зламів, що супроводжується спраглим пошуком нових стилів і псевдостилів у мистецтві, зберігають культурну традицію, рефлексують на знаки і символи культурної історії людства, що зазнає деструкції.

Нові, "соціально-модерні" естетико-світоглядні прочитання сутностей буття не викликають у митців неокласичного кола захоплення – вони є швидше талановитими послідовниками й інтерпретаторами європейської мистецької школи. Слова Ф. Ніцше, що стали калькою для мистецьких теорій у новому часі "Бог мертвий", визначили, за М. Гайдеггером, долю заходу і долю культури протягом двох тисячоліть його історії. Неокласики в цій конструкції зламу культурного простору залишаються хранителями традиції, які усвідомлюють свою місію. Все, що пізніше захоплені модерном автори назвуть нежиттєвим і непродуктивним (опозиції "чуттєвий світ – надчуттєвий світ", "світ фізичний – світ метафізичний" та ін.) для неокласиків сповнене смислу і безумовної цінності.

Набагато пізніше, завершуючи століття, що так бездарно і трагічно розпорядилося долею і художнім талантом неокласиків, дослідники констатуватимуть щодо світоглядних здобутків і негативів доби: "Феноменологічно завершення епохи модерну розкриває себе у строкатому розмаїтті всіляких "кінців", "занепадів", "присмерків", "декадансів", "смертей". Достатньо вказати на такі, наприклад, завершення, як "кінець метафізики", "занепад християнства", "кінець історії", "смерть культури", "смерть Бога", "смерть людини", "кінець суб'єкта", "занепад індустріалізму" тощо⁹.

Неокласики ще на початку ХХ століття відчувають цю небезпеку і всіляко відштовхуються від зламу, руйнації та смерті - і в житті, й у мистецтві, й у словесній творчості. Вони послідовно залишаються в полі класичної культури, що відбиває вербалізовану свідомість митців, найбільш репрезентативно і рельєфно виявлену в продуктивних моделях авторської неології.

¹Степанов Ю.С. В трёхмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства. – М., 1985; ²Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2001. – С. 15 – 21; ³Там само. – С. 40. ⁴Кузнецов А.М. Поле // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 380 – 381; ⁵Кассирер Э. Опыт о человеке: Введение в философию человеческой культуры // Проблема человека в западной философии. – М., 1988; ⁶Vossler K. Geist und Kultur in der Sprache. Heideberg, 1925. S. 116. – Цит. за : Философия культуры: становление и развитие. – Спб.: Лань, 1998. – С. 344; ⁷Сепир Эдвард. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Перев. с англ. под ред. и с предисл. докт. филол. наук проф. А.Е. Кибрика. – 2-е изд. – М., 1992. – С. 130; ⁸Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К., 2001. – С. 383 – 384; ⁹Лук'янець В.С., Соболев О.М. Філософський постмодерн. - К., 1998. - С. 205.

О.А. Сенічева, викладач

МОНОЛОГ-РОЗДУМ І МОЛОГ-СПОГАД ЯК ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ В ТЕКСТІ

У статті аналізується внутрішнє мовлення, передане у формі невластне прямого мовлення на матеріалі україномовних, російськомовних та англійськомовних художніх текстів. Як своєрідні підтипи зображеного внутрішнього мовлення розглядаються в роботі монолог-роздум та монолог-спогад

The inner speech, presented in the form of non-personal direct speech on the Ukrainian, Russian and English materials of the literary texts is analyzed in the article. The monologue- reflection and monologue-memory are examined as the original subtypes of depicted inner speech.

Одним із пріоритетних напрямів лінгвістичних досліджень на сучасному етапі розвитку науки про мову є вивчення комунікативно-прагматичних аспектів використання мови, яка передбачає розгляд мови в реальних контекстах функціонування. Сучасні науковці намагаються вирішити питання про взаємодію розумових та лінгвальних чинників у процесах вербалізації комунікативних одиниць та текстів. Особливу **актуальність** у зв'язку з цим набуває дослідження внутрішнього мовлення (далі ВМ), сама специфіка